

Van Groen Links naar GroenLinks. Op zoek naar evenwicht (1990-1994)

Dik Verkuil

Bij het CDA hadden de cultuurverschillen tussen de drie fusiepartijen de eerste jaren geleid tot een slepende bloedgroepenstrijd. Na het oprichtingscongres van GroenLinks, op 24 oktober 1990 in het Congresgebouw in Den Haag, stelden de media vast dat daarvan bij de nieuwe partij geen sprake was. Zowel ideologisch als uiterlijk leken de congresgangers ‘een wonderlijk homogene massa’ te vormen. Het overheersende beeld was dat van ‘dertigers en veertigers met verregende kapsels, die een tocht met het openbaar vervoer verraadden [...]’. Andere opvallende kenmerken, zoals de geitenwollen sokken die onvermijdelijk met de PPR werden geassocieerd, of de actievoerdersuitrusting die je wel bij de PSP kon ontmoeten, leken weggesmolten tijdens het fusieproces.¹ Volgens het verslag in het partijblad droeg de aftredende voorzitter van het voorlopige bestuur van Groen Links, Leo Platvoet, voor het eerst van zijn leven een stropdas.² Het symboliseerde een breuk met de verzetshouding van zijn oude partij, de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP). Illustratief voor de breuk met het verleden was ook dat de Internationale niet werd gezongen. ‘Toch wel kaal’, schreef Hansje Galesloot, een voormalige communiste die hoofdredacteur van het partijblad was geworden.³

Niet iedereen nam de teloorgang van zijn oude partijcultuur zo laconiek op. Groepjes communisten, pacifistisch-socialisten en christenen voelden zich ontheemd. Van de gestaalde kaders van de Communistische Partij van Nederland (CPN) was een groot deel al in de jaren tachtig afgehaakt. Anderen gingen niet mee naar GroenLinks of braken er na kortere of langere tijd mee. Fré Meis zegde in 1992 zijn lidmaatschap op, omdat de europarlementariër Herman Verbeek had gezegd dat GroenLinks in handen was gevallen van communisten en stalinisten.⁴ Marcus Bakker vertrok in 1999, toen GroenLinks instemde met de NAVO-bombardementen op Servië. Andere ex-CPN’ers vormden in november 1992, samen met het al bestaande vcn, de Nieuwe Communistische Partij Nederland (NCPN), zoals in het vorige hoofdstuk al werd vermeld. Het partijtje had enkele honderden leden en haalde bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1994 11.701 stemmen, veel te weinig voor een zetel. Nog minder succes had de Pacifistisch Socialistische

Partij '92 (PSP '92). De PSP '92 zou tweehonderd leden tellen; bij de Kamerverkiezingen van 1994 trok zij 7622 kiezers.⁵

Ook voormalige leden van de Evangelische Volkspartij (EVP) voelden zich ongemakkelijk. Hun eerste man, Cor Ofman, miste 'een zekere mate van spiritualiteit' bij zijn nieuwe partijgenoten.⁶ Het bescheiden groepje EVP'ers dreigde in de massa verloren te gaan. Geen van hen kwam in het partijbestuur. De kandidatencommissie had EVP'er Wim Herstel op een verkiesbare vierde positie voor de Eerste Kamer gezet, maar in zijn plaats koos het congres de PSP-feministe Hannah van Wijngaarden. Een zetel in de Tweede Kamer was voor de EVP al eerder uit zicht geraakt. Om toch een eigen plek in GroenLinks te creëren, nam Ofman het initiatief tot de oprichting van een platform voor evangelie en linkse politiek onder de naam De Linker Wang. Daarbij sloten zich ook leden aan van de beweging Christenen voor het Socialisme, die veelal afkomstig waren uit de CPN. Een van hen, de industriepastor Ab Harrewijn, werd de eerste voorzitter.

Behalve voor christenen werden er binnen GroenLinks ook organisaties opgezet voor ouderen (de 50+ groep), jongeren (Dwars), homo's (Roze Links) en vrouwen (het Vrouwennetwerk). Verder werden er permanente thematische werkgroepen gevormd, waarvan sommige in de praktijk eveneens dienden als platform voor minderheden, zoals de werkgroep gehandicapten en chronisch zieken, en de werkgroep sociale zekerheid, waarbij vooral uitkeringsgerechtigden aangesloten waren.⁷ Het leidde tot een bont palet, dat de tegenstelling tussen de verschillende bloedgroepen doorkruiste en verzachtte.⁸ Dat betekende echter niet dat de oude ideologische tegenstellingen geen rol meer speelden. De eerste jaren veroorzaakten vooral de tegenstellingen tussen 'groen' en 'links' en tussen vernieuwers en linkse activisten spanningen en conflicten.

De fracties van GroenLinks

Bij GroenLinks lag het accent vanaf het begin meer dan bij de moederpartijen op het parlement. Buitenparlementaire acties speelden veel minder een rol. Na het einde van de Koude Oorlog was het onderwerp van de kernbewapening op de achtergrond geraakt, en ook kernenergie was nauwelijks nog een thema in de publieke opinie. Tussen GroenLinks en de nieuwe sociale bewegingen, vooral de milieubeweging, bestonden nauwe banden, maar ook de milieubeweging richtte zich inmiddels meer op de overheid dan dat zij de straat opging. In de Tweede Kamer probeerde de fractie een andere rol te spelen dan de moederpartijen – niet die van een getuigenis- of protestpartij die zichzelf buitenspel zette met 'algemene blauwdrukverhalen', maar die van 'een pragmatische partij met idealen, maar ook met oog voor de realiteit', die 'uitvoerbare beleidsalternatieven' ontwikkelde.⁹

In de praktijk lukte dit echter niet goed. De fractie had geen vernieuwend imago, miste een duidelijke missie, kon moeilijk prioriteiten stellen en opereerde tamelijk geïsoleerd.¹⁰ Bovendien was het een verdeeld gezelschap. Drie van de zes leden

van de fractie die na de verkiezingen in september 1989 gevormd werd, hadden eerder de Tweede Kamerfractie van hun oude partij geleid, waardoor ze moeite hadden om zich ondergeschikt te maken en het stempel van 'oude politiek' droegen. Dat laatste gold ook voor twee van de drie anderen: Peter Lankhorst en Wilbert Willems, die beiden in 1981 lid van de Tweede Kamer waren geworden voor respectievelijk de Politieke Partij Radikalen (PPR) en de PSP. Alleen Paul Rosenmöller had geen band met een van de oude partijen, maar temidden van zijn ervaren fractiegenoten had hij lange tijd moeite om zijn draai te vinden.

De Tweede Kamerfractie werd tot april 1993 geleid door Ria Beckers. Zij was twaalf jaar fractieleider van de PPR geweest en werd bij uitstek gezien als het gezicht van die partij. Ze gold als toonbeeld van onkreukbaarheid en fatsoen, maar ook als een humorloze wereldverbeteraar.¹¹ Van haar PPR-uitstraling kwam ze geen moment los. 'Het optreden van Beckers bleef PPR, ook nadat GroenLinks was gevormd,' schreef Gijs Schreuders, voormalig hoofdredacteur van *De Waarheid*, bij haar afscheid.¹² Beckers werd als fractieleider opgevolgd door Lankhorst, terwijl de vrijgevallen plaats in de fractie werd ingenomen door voormalig PPR-voorzitter Bram van Ojik.

De PSP was in de fractie aanvankelijk nadrukkelijk aanwezig in de persoon van André van Es, die sinds 1985 fractievoorzitter was geweest. Maar eind 1990 trok ze zich terug uit de politiek, omdat ze de zorg voor haar peuter niet goed kon combineren met haar politieke loopbaan. Haar plaats werd ingenomen door Leonie Sipkes, die ook uit de PSP kwam, maar zichzelf eerder als vertegenwoordiger van de vredesbeweging zag.¹³

Het belangrijkste tegenwicht tegen de PPR was Ina Brouwer, het enige fractielid uit de CPN. Zij was van 1982 tot 1986 fractieleider geweest, totdat haar partij uit de Tweede Kamer verdween. Over haar band met het communisme was ze ambivalent. Al voor de opheffing van de CPN zei ze dat ze eigenlijk niet wist of ze nog wel communist was.¹⁴ Maar ze bleef ook benadrukken dat de verbondenheid met de arbeiders en de uitkeringsgerechtigden altijd heel belangrijk voor haar was geweest, en dat ze daarom voorstander was van een klassiek linkse politiek.

Van de fracties in de Eerste Kamer en het Europees Parlement hadden de eerste jaren alle leden een verleden in de PPR, de PSP of de CPN. Voorzitter van de Eerste Kamerfractie was van 1991 tot 2003 Wim de Boer. Hij was vier jaar voorzitter van de PPR geweest, maar stond lossier van zijn bloedgroep dan Beckers. De Boer gold als een dwarse, eigenzinnige, maar ook bindende en gezaghebbende figuur.¹⁵ De kandidatencommissie had voor de functie van fractieleider de CPN'er Fenna Bolding voorgedragen, maar zij had zichzelf in moeilijkheden gebracht door op 7 november 1989, twee dagen voor de val van de Berlijnse Muur, deel te nemen aan de viering van de veertigste verjaardag van de Duitse Democratische Republiek (DDR). Terug in Nederland zei ze dat ze weinig had gemerkt van de demonstraties tegen het socialistische regime. Bovendien had ze 'het gevoel dat de mensen toch trots waren op wat er in veertig jaar is bereikt'.¹⁶ Ondanks deze misser gaf het

congres Bolding de tweede plaats op de kandidatenlijst voor de Eerste Kamer, waarvan ze tot 1995 lid zou zijn. Verder zaten in de Eerste Kamerfractie de PSP'ers Tom Pitstra en Hannah van Wijngaarden.

In het Europees Parlement werd GroenLinks vertegenwoordigd door de communiste Nel van Dijk en Verbeek. De voormalig PPR-voorzitter was voorstander van een radicaal groene politiek, moest weinig hebben van zijn 'rode' partijgenoten en wisselde jarenlang nauwelijks een woord met Van Dijk. Omdat alleen de CPN een vrouw voor het Europees Parlement naar voren had geschoven, was afgesproken dat hij halverwege zijn zetel zou afstaan aan de PSP'er John Hontelez.¹⁷ Maar zodra hij in het Europees Parlement zat, zei Verbeek dat hij zijn werk alleen goed kon doen als hij de volle vijf jaar zou uitzitten. Hij behield zijn zetel, intussen GroenLinks beschuldigend van 'de oude, stalinistische methoden van de CPN'.¹⁸ Pogingen om tot verzoening te komen liepen op niets uit. Het partijcongres besloot daarom hem vanaf 1 januari 1992 niet meer als lid van de Europese delegatie te beschouwen. Verbeek zegde zijn lidmaatschap van GroenLinks in 1994 zelf op, nadat hij vergeefs had geprobeerd weer op de kandidatenlijst voor de Europese verkiezingen te komen. Hij werd daarna lijsttrekker van De Groenen. Met 2,3 procent van de stemmen slaagde hij er niet in zijn zetel te behouden, maar droeg hij er wel toe bij dat GroenLinks zijn tweede zetel verloor. Tot 1999 was Van Dijk daarna het enige lid van GroenLinks in het Europees Parlement.

Ecoliberalen versus het Links Netwerk

De vernieuwers waren de eerste jaren nog het sterkst vertegenwoordigd in het partijbestuur. Voorzitter was van 1990 tot en met 1994 de voorheen partijloze bioloog en milieuactivist Marijke Vos. Maar als de belangrijkste vernieuwers golden de in 1965 geboren voormalige studentenleider Maarten van Poelgeest en vice-partijvoorzitter Joost Lagendijk, ex-PSP'er en medeoprichter van *De Helling*, het wetenschappelijk blad van GroenLinks. Zij wilden radicaal breken met het ideologische denken van de oude partijen, legden de nadruk op de libertaire tradities van links en wilden de partij aantrekkelijker maken voor jonge kiezers. Van Poelgeest had daarbij de neiging zijn tegenstanders te provoceren. Zo pleitte hij in 1991 voor het marktmechanisme en riep hij zijn partijgenoten op afstand te doen van hun 'oude illusies' over het vermogen van de overheid.¹⁹ In 1993 zei hij dat GroenLinks zich niet op de minima moest richten: 'Die mensen zullen nauwelijks op ons stemmen, cultureel is de afstand te groot.'²⁰

Dit soort uitlatingen leidde tot irritatie bij de linkervleugel van de partij. De kern van de linkervleugel werd gevormd door voormalige PSP'ers uit Groningen, Utrecht en Rotterdam. Hun bekendste representant was de antimilitaristische senator Pitstra uit Groningen. Hij en zijn medestanders beschouwden Van Poelgeest en Lagendijk als 'ecoliberalen', die GroenLinks op een heilloze en opportunistische weg naar het politieke midden probeerden te brengen. In hun ogen was

GroenLinks juist veel ‘te lauw’.²¹ Om een meer links-radicalere koers af te dwingen, hadden ze zich in losse verbanden verenigd, zoals het al in 1989 gevormde Links Forum en Links Netwerk. Geregeld kregen ze op congressen meerderheden achter hun standpunten. In 1992 wisten ze de herverviering van Lagendijk als vice-partijvoorzitter te verhinderen. Het congres koos voor de militante ex-PSF’er Erik Meijer. Volgens de linkervleugel stond Meijer voor ‘een ondubbelzinnige keuze voor de onderkant van de samenleving’, en werd met zijn verkiezing ‘het machtsmonopolie van de ecoliberale vleugel’ doorbroken.²²

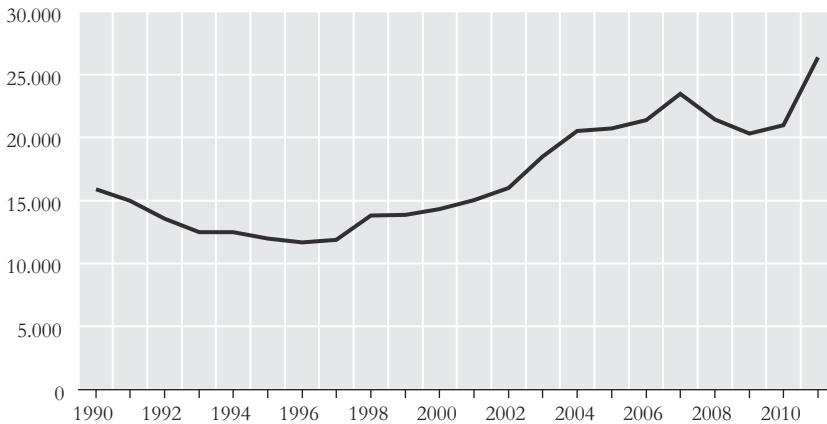
De invloed van de linkervleugel leidde volgens de vernieuwers tot een ‘absurde en detaillistische amendementencultuur’.²³ Typerend was het congres van 26 en 27 november 1993, waarop het verkiezingsprogramma werd vastgesteld. Er waren 1400 wijzigingsvoorstellen ingediend.²⁴ Het congres worstelde zich in veertien uur door 150 sprekers en 400 stemmingen heen. Tegen de zin van het partijbestuur werden voormalige stokpaardjes van de PSF in het programma opgenomen, zoals de afschaffing van de monarchie. In het conceptprogramma had bij wijze van grap gestaan dat GroenLinks voor een gekozen koningin was. Het congres verving dat door de uitspraak dat de partij voor een republiek was en het staatshoofd wilde laten kiezen door het parlement.

De strijd om de partijorganisatie en de partijcultuur

De vernieuwers en de linkervleugel kwamen ook met elkaar in conflict tijdens de discussie over de partijcultuur en de partijorganisatie. De ‘zure’ partijcultuur en de traditionele partijorganisatie stonden volgens de vernieuwers de groei van GroenLinks in de weg.²⁵ Net als veel andere partijen kampte GroenLinks met een dalend ledental. Het aantal leden nam af van bijna 16.000 in 1990 tot 12.500 in 1994 (zie figuur 1). Ook de opkomst bij afdelingsvergaderingen liep terug. Jongeren kwamen nauwelijks op de partij af. Veel lokale afdelingen hadden te weinig actieve leden om zowel de raadsfractie als het afdelingsbestuur goed te laten draaien.²⁶ De eerste electorale krachtmeting na de fusie, de Statenverkiezingen van 1991, stelde eveneens teleur. Hoewel de PVDA een derde van haar kiezers verloor, kreeg GroenLinks maar 5,2 procent van de stemmen – nauwelijks meer dan de vier moederpartijen samen bij de Statenverkiezingen van 1987 (zie tabel 5 in de bijlage).

Na de Statenverkiezingen bood reclamebureau Nuyten & Associates het partijbestuur aan te helpen bij het verbeteren van de uitstraling. Ontwerper Krijns Verhoek maakte een nieuw logo. Tot die tijd was GroenLinks geschreven als Groen Links – dus met een spatie – en was de naam verwerkt in een ingewikkeld logo met het Ban-de-Bomteken en de roze driehoek. Verhoek schraptte de symbolen en voegde de twee woorden samen, als symbool voor de koppeling tussen de twee uitgangspunten van de partij. Hij drukte Groen af in rood, en Links in groen, ‘een knipoo die uitdrukt dat GroenLinks kan relativeren’.²⁷ Een commissie van deskundigen was enthousiast. ‘De letters staan als een huis en suggereren dege-

Figuur 1. Ledentallen GroenLinks, 1990-2010

Bron: zie tabel 6 in de bijlage

lijkheid. Hier is sprake van een serieuze politieke partij. Maar tegelijk is er de knipoog: groen is rood en links staat rechts.²⁸ Het partijbestuur besloot zonder inspraak de afdelingen mee te delen dat de nieuwe huisstijl per 1 oktober 1992 werd ingevoerd.

Minder eenvoudig verliep de vernieuwing van de partijorganisatie. Het hoogste partijorgaan was het partijcongres, dat minimaal eenmaal per jaar bijeenkwam. Net als bij CDA, PVDA en VVD bestond het congres uit afgevaardigden van de lokale afdelingen: wie op landelijk niveau wilde meepraten, moest dus ook lokaal actief zijn. Het oprichtingscongres was een ledencongres geweest, met stemrecht voor alle leden. Maar dit eerste congres had gekozen voor een afgevaardigdencongres. Meijer stelde dat een ledencongres, zoals D66 had, GroenLinks tot een yuppenpartij zou maken. De leiding van zo'n partij kon met behulp van niet-actieve leden 'de arbeiders en migranten en vrouwen die zwoegen in de afdelingen' monddood maken.²⁹ Naast het congres stond de GroenLinkse Raad, bestaande uit tachtig afgevaardigden van de provinciale afdelingen. Dit orgaan, dat in 1995 werd omgedoopt tot partijraad, kwam minstens vier keer per jaar bijeen.³⁰ Het had tot taak tussen de congressen door politieke uitspraken te doen en het partijbestuur en de fracties in de Eerste en Tweede Kamer en het Europees Parlement te beoordelen.

In het eerste jaar na de totstandkoming van GroenLinks was er veel discussie over een voorstel om minstens de helft van alle partijfuncties te laten vervullen door vrouwen. Het oprichtingscongres besloot dat het volgende congres hierover een beslissing moest nemen, maar dat een gelijke man-vrouwverhouding het uitgangspunt moest zijn. Het partijbestuur legde daarom in het ontwerpreglement

een quotering vast: ‘alle organen, vertegenwoordigingen en door organen van de partij ingestelde commissies van GroenLinks bestaan voor minstens de helft uit vrouwen’.³¹ Het aantal migranten moest minstens gelijk zijn aan hun aandeel in de bevolking. Verscheidene afdelingen lieten weten dat ze hier niets mee konden, omdat er nauwelijks vrouwen te vinden waren die politiek actief wilden worden. Uit een telefonische rondgang bleek bovendien dat de meeste afdelingen geen enkele migrant als lid hadden.³²

Partijcoryfee De Boer veegde in september 1991 de vloer aan met het ontwerp-reglement. In het partijblad keerde hij zich zowel tegen de quotering als tegen het afgevaardigdencongres. Het laatste vond hij iets voor ‘regelneven en apparatsjiks’ die de controle in handen wilden houden.³³ Volgens De Boer werden de congressen door nog geen twintig procent van de afdelingen serieus voorbereid. Het was een illusie te geloven dat het handjevol leden op afdelingsvergaderingen representatief was voor de veel grotere groep die niet kwam opdagen. Een moderne partij moest alle leden individueel stemrecht geven. GroenLinks zou anders nooit zelfstandig denkende mensen trekken. Hij vond de partijcultuur ‘op sommige punten knap intolerant’. Wie kritisch was over de quotering werd ‘weggehoond als vrouwonvriendelijke macho’. Critici konden hun politieke carrière wel vergeten, en dus hield iedereen zijn mond. Hij ‘verdomde het’ echter om ‘vrouwen te kiezen als ze niet willen of – erger nog – volstrekt ongeschikt zijn’. Ten slotte stelde hij voor de nieuwe lijsttrekker aan te wijzen via een referendum, waarbij alle leden mochten stemmen.

Het partijbestuur meende dat de conceptstatuten alleen maar een uitwerking waren van de uitspraken van het oprichtingscongres.³⁴ Na de interventie van De Boer lag het evenwel anders, ook omdat tientallen afdelingen hem steunden. Van Poelgeest stelde voor GroenLinks een ledencongres te geven. Volgens hem was een jaar eerder niet goed over de partijorganisatie nagedacht. Het afgevaardigdencongres paste in zijn ogen bij de cultuur van het georganiseerde wantrouwen. ‘Overal moet iedereen altijd verantwoording afleggen over alles.’ Dat maakte de partij onaantrekkelijk voor jonge, moderne mensen.³⁵ Het partijbestuur ging hierin mee. Het koos voor een ledencongres en een lijsttrekkersreferendum, en stelde voor de quotering te vervangen door een streefcijfer. Op het congres brachten feministen een motie in stemming om de quotering toch vast te leggen. Zij vonden dat nodig om het ‘wit antropocentrisme’ te bestrijden: ‘uiteindelijk gaat het om de opheffing van de structuren die ons tot mannen, vrouwen, witten, hetero’s en homo’s maken. Het opheffen van genoemde structuren vraagt om een politiek die het lichaam als drager van die structuren serieus neemt.’³⁶ Deze taal uit de jaren zeventig en tachtig had echter zijn beste tijd gehad: het congres koos in december 1991 met een ruime meerderheid voor het bestuursvoorstel. Ook het lijsttrekkersreferendum werd goedgekeurd. Het ledencongres haalde het niet. Het congres nam een motie van de afdeling-Zaanstad aan, die verdere discussie over het ledencongres verbood.

Toch een ledencongres

Al vóór de publicatie van het artikel van De Boer had het partijbestuur besloten om een commissie over een andere partijorganisatie te laten denken. Omdat het congres dit in feite had verboden, gaf het bestuur de commissie nu de opdracht een visie te ontwikkelen op de toekomst van de politieke partijen en van GroenLinks in het bijzonder.³⁷ Voorzitter werd de socioloog Jan Willem Duyvendak, tot de leden behoorden Brouwer, De Boer en Vos.

In haar rapport *Duurzame democratie*, dat in maart 1993 verscheen, bleek de commissie-Duyvendak zich niet aan de congresuitspraak te houden.³⁸ Het ledencongres was volgens de commissie essentieel voor een vitale partij. Centraal in de redenering van de commissie was de crisis in de democratie. Volgens haar was die crisis maar betrekkelijk. Er was weliswaar een groeiende kloof tussen burgers en bestuurders, en partijen konden burgers steeds minder enthousiasmeren, maar dat betekende niet dat burgers niet meer politiek geïnteresseerd waren. De politieke interesse was juist gegroeid, terwijl de politieke participatie andere vormen had aangenomen, zoals het lidmaatschap van nieuwe sociale bewegingen als Greenpeace en Amnesty. De partijen waren in verval doordat de burgers hen niet meer nodig hadden voor scholing en informatie en de ideologieën achterhaald waren. Doordat ze wel vasthielden aan hun oude organisatiestructuur, vonden ze geen aansluiting bij de geïndividualiseerde en mondige burger.

De commissie-Duyvendak trok hieruit niet de conclusie dat GroenLinks zich meer moest richten op de nieuwe sociale bewegingen. Integendeel, volgens Duyvendak hadden partijen geen bijzondere rol te spelen bij buitenparlementaire activiteiten. Vroegere ideeën dat de parlementaire en buitenparlementaire oriëntatie in evenwicht moesten zijn, waren illusies. 'Het is goed dat die verdwenen zijn [...] Het vertegenwoordigende werk is de specialiteit van partijen, dus een sterke gerichtheid op het parlement is juist goed.'³⁹ De commissie bepleitte de invoering van het referendum en het burgerinitiatief als middelen om de politieke participatie te vergroten. Politieke partijen moesten ook zelf met vormen van directe democratie werken en aantrekkelijk worden voor mensen met weinig tijd. GroenLinks moest daarom alsnog een ledencongres krijgen. Dit voorstel stuitte opnieuw op veel weerstand en werd in januari 1995 door het partijcongres verworpen.

Het congres koos voor een tussenvoorstel: GroenLinks behield een afgevaardigdencongres, maar afdelingen mochten voortaan zelf bepalen hoeveel leden zij stuurden. Op den duur zou dit alsnog uitlopen op een ledencongres (in maart 2001 werd zonder verder rumoer besloten de gegroeide praktijk in de statuten vast te leggen). Het congres van januari 1995 verliep zelfs voor GroenLinks ongewoon chaotisch. Besluiten kwamen bij herstemmingen weer op losse schroeven te staan en moesten later worden goedgekeurd of preciezer worden geformuleerd. Ook slipte er een amendement door om het partijbureau te verplaatsen van Amsterdam naar een centraler gelegen plaats, op loopafstand van het station. De partij huurde een pand aan de Oudegracht in Utrecht, dat in januari 1997 betrokken werd.

Van pacifisme naar interventionisme

De GroenLinks-fractie verkeerde in haar eerste jaren in de Tweede Kamer in een isolement. Net als haar voorgangers nam zij aanvankelijk zulke radicale standpunten in dat ze nauwelijks serieus genomen werd door de rest van de Tweede Kamer. Vanaf 1991 matigde de fractie echter geleidelijk haar houding en ontwikkelde ze zich in de ogen van de buitenwereld tot een wat meer serieuze speler.

Het aanvankelijke beeld van een steile principiële partij werd vooral bevestigd door de afwijzing van de Golfoorlog. Vanaf het begin keerde de Tweede Kamerfractie zich tegen het gebruik van militair geweld om aan de Iraakse bezetting van Koeweit een eind te maken. In augustus 1990, direct na de Iraakse invasie, verzette de fractie zich al tegen het kabinetsbesluit om ter ondersteuning van een embargo tegen Irak twee fregatten naar de Perzische Golf te sturen. Volgens de woordvoerders Willems en Van Es dreigde Nederland zich in een oorlog te laten meeslepen door de Verenigde Staten.⁴⁰ Later dat jaar namen Sipkes en Beckers de woordvoering over. Zij benadrukten dat geweld niets oploste en alleen maar tot een geweldspiraal kon leiden. Ook voerden ze aan dat de door de Verenigde Naties (VN) ingestelde boycot van Irak tijd gegund moest worden.

Met de SP en een aantal vredesgroepen organiseerde GroenLinks op de Dam in Amsterdam een betoging tegen de dreigende oorlog. Nadat de Verenigde Staten en zijn bondgenoten Irak op 17 januari 1991 hadden aangevallen, volgde een tweede demonstratie. De kerkelijke vredesbewegingen IKV en Pax Christi deden niet mee. Zij vonden dat de betogingen te zeer een anti-Amerikaans karakter hadden en waren niet tegen het gebruik van geweld. IKV-secretaris Mient-Jan Faber noemde de oorlog tegen 'de tiran Saddam Hussein' zelfs onvermijdelijk.⁴¹ De opstelling van GroenLinks leverde echter ook steun op. Half maart had de partij al duizend nieuwe leden ingeschreven. Veel ex-PSP'ers en ex-CPN'ers hadden zich alsnog aangemeld, en daarnaast zouden ook nogal wat PVDA-leden zijn overgestapt naar GroenLinks.⁴²

In de Tweede Kamer kwam GroenLinks nog dieper in het isolement te zitten toen de fractie zich tevens uitsprak tegen het sturen van Nederlandse Patriotraketten naar Israël. Deze defensieve wapens moesten de Israëlische bevolking beschermen tegen de Iraakse aanvallen met Scud-raketten. Volgens Sipkes kon het inzetten van wapens tegen wapens alleen maar tot verdere escalatie leiden. Vooral de stellige wijze waarop zij dit standpunt verwoordde, veroorzaakte irritatie. In de Kamer werd ze niet eens door collega's van andere fracties gegroet – dezelfde behandeling die de extreemrechtse politicus Hans Janmaat ten deel was gevallen.⁴³ Op 5 februari 1991 veroorzaakte ze een emotionele uitbarsting toen ze zei dat de Verenigde Staten elk gebruik van massavernietigingswapens tegen Irak moesten uitsluiten. CDA-Kamerlid Thijs van Vlijmen siste vanuit zijn bankje dat dit hem deed denken aan 'de NSB van voor de oorlog'.⁴⁴ Uitgedaagd door Beckers noemde hij de opstelling van GroenLinks laf en hypocriet. Een dag later bood CDA-fractievoorzitter Elco Brinkman excuses aan. In een krantenadvertentie beschuldigde

GroenLinks de andere partijen vervolgens van hypocrisie. 'Jarenlang was Saddam de vriend van het Westen. Alleen Groen Links wilde hem toen niet volstoppen met wapens. Nu is Saddam ons aller vijand. Nu mogen wij kernwapens inzetten tegen onze eigen wapens.'⁴⁵

De ronkende advertentie kon niet verhullen dat ook binnen de partij ongenoegen bestond over de rechtlijnigheid van Sipkes. Rosenmöller en Brouwer bleken er voorstander van te zijn om Patriots naar Israël te sturen. Zij sloten zich aan bij het regeringsstandpunt dat deze raketten het aantal Israëliische slachtoffers konden beperken en zo hielpen voorkomen dat Israël zich in de oorlog mengde. Toen ook de meerderheid van het partijbestuur en de GroenLinkse Raad het hiermee eens bleken te zijn, erkende Sipkes dat ze zich had vergist. Ze had, zo zei ze, 'te veel geredeneerd vanuit theoretische inzichten en te weinig rekening gehouden met de praktische humanitaire aspecten'.⁴⁶

Sipkes' tournure was het begin van een opvallende wending. Na de Golfoorlog stemde ze wel in met de militaire operatie om de Koerden in Noord-Irak tegen het regime van Saddam te beschermen. In een fractienota stelde ze dat ingrijpen geboden was 'bij flagrante schendingen van de mensenrechten, als genocide [...] Militaire peace-keeping en peace-enforcing zullen wij ook in de toekomst ondersteunen. Dat betekent dus optreden in VN-verband of indien er sprake is van systematische uitroeiing van een volk en VN-optreden onmogelijk is, zelf het initiatief nemen'.⁴⁷ Ingrijpen in de Joegoslavische oorlog, die op uitbreken stond, wees ze nog af. 'Het verleden heeft duidelijk aangetoond dat elke militaire interventie op de Balkan op mislukking uitloopt'.⁴⁸ Al snel dacht ze echter ook daar anders over. Onder de indruk van 'de tv-beelden van schietende militieën, de brandende huizen' voelde ze 'een enorme druk iets te doen'. Ze beseftte dat alleen 'massale militaire aanwezigheid' een eind aan het geweld kon maken, maar omdat daarvoor buiten Nederland nauwelijks steun was, ging ze akkoord met het sturen van zwak bewapende VN-troepen naar 'veilige enclaves'.⁴⁹ De Kamerfractie stemde in 1992 voor de Nederlandse deelname aan de VN-missie in Bosnië. Ook stemde de fractie dat jaar voor het eerst voor de defensiebegroting. Sipkes had de steun van het partijbestuur dat zich, net als de fractie, erg druk maakte over het humanitaire drama op de Balkan. Alleen Meijer keurde de opstelling van de fractie af; hij verzette zich zowel tegen de steun voor militair optreden op de Balkan, als tegen de steun aan de defensiebegroting.⁵⁰

Op het partijcongres stuitte de nieuwe lijn in december 1992 op meer weerstand. Sipkes bestreed daar dat ze had gebroken met het pacifisme en antimilitarisme. Het ging hier volgens haar om het beschermen van de mensenrechten, waarvoor GroenLinks zich altijd al had ingezet. Het congres legde zich erbij neer, maar sprak zich ook uit voor algehele ontwapening en opheffing van de NAVO. Volgens het congres stond in het denken van GroenLinks 'op lange termijn het streven naar een totale en wereldwijde ontwapening centraal. De bewapening op zichzelf moet als grootste bedreiging van de vrede worden beschouwd'.⁵¹ Ook gaf het

congres de fractie opdracht de volgende keer gewoon weer tegen de defensiebegroting te stemmen. Niettemin stemde ook in 1993 de fractie unaniem voor.

Sipkes bleef daarna voorstander van krachtiger militair optreden in Bosnië. Naar aanleiding van de voortdurende Servische beschietingen van Sarajevo nam ze in de zomer van dat jaar het initiatief een open brief te sturen aan alle parlementariërs van de landen van de Europese Unie, waarin daarop werd aangedrongen. Ze bepleitte het uitschakelen van de Servische artillerie rond Sarajevo en 'een zo groot mogelijke militaire presentie op de grond', omdat dit een 'afschrikwekkende werking' zou hebben.⁵²

Groen versus links

Ook op economisch terrein kwam GroenLinks in de jaren 1989-1994 dichter bij de andere partijen te staan. Het eerste verkiezingsprogramma was zowel radicaal groen als radicaal links. GroenLinks wilde met een 'groentax' vervuilende producten zwaar belasten en tegelijk de achterstand die uitkeringsgerechtigden sinds 1982 hadden opgelopen, volledig goedmaken. Daartoe moest hun koopkracht in vier jaar tijd met vijftien procent worden verhoogd. Lankhorst verklaarde in maart 1990 dat GroenLinks die laatste eis moest loslaten. Het programma was volgens hem te veel een optelsom van allerlei wensen. Er diende een keuze te worden gemaakt, 'anders wordt het niets met de partij'. Het aantal auto's moest met minstens dertig procent omlaag en vliegereizen moesten buiten het bereik van de grote massa komen. Daarom diende GroenLinks te kiezen voor minder welvaart. De vijftienprocenteis ging volgens hem uit 'van het oude denken van méér, méér, méér', dat leidde tot vernietiging van de leefomgeving. Het geld kon beter worden besteed aan onderwijs en openbaar vervoer.⁵³ Brouwer daarentegen stelde dat GroenLinks onverkort moest vasthouden aan de inkomenseis. 'Er valt met mij over van alles te praten, maar niet over die 15 procent voor de minima.'⁵⁴

Ondanks Brouwers standpunt besloot de fractie in november toch milieu boven inkomen te stellen: het volledig wegwerken van de achterstand van de minima zou niet in vier jaar lukken.⁵⁵ In juni 1991 ging de voltallige fractie in het openbaar met zichzelf in debat. Brouwer benadrukte dat de laagste inkomens volledig moesten worden gecompenseerd voor een radicaal milieubeleid, maar haar collega's wilden dat niet beloven.⁵⁶ Begin 1992 besloot de fractie af te zien van een algemene verhoging van de minimumuitkeringen. De eis van vijftien procent erbij moest alleen nog gelden voor alleenstaanden en éénoudergezinnen die lange tijd met een minimuminkomen moesten rondkomen. Bovendien was behoud of verbetering van koopkracht alleen mogelijk voor mensen die milieuvriendelijk gingen consumeren.⁵⁷

Het partijbestuur steunde de nieuwe koers, maar de linkervleugel eiste op het partijcongres van december 1992 dat de eis van vijftien procent bij de volgende verkiezingen overeind bleef. Het leidde tot een 'wazig compromis'.⁵⁸ GroenLinks

hield vast aan ‘de intentie’ achter deze eis, maar zou het percentage niet meer noemen. Een ‘divers’ pakket aan maatregelen moest ‘een wezenlijke verbetering brengen voor de minima’, terwijl daarnaast extra aandacht nodig was voor specifieke groepen.

De uitgangspuntendiscussie

De discussie in de fractie over de verhouding tussen ‘groen’ en ‘links’ liep parallel aan een bredere discussie over de uitgangspunten en doelstellingen van GroenLinks.⁵⁹ In december 1989 had het bestuur van GroenLinks een ‘schrijfgroep’ ingesteld die deze moest formuleren. Het was niet de bedoeling dat GroenLinks na de verwatering van het socialisme van de PSP en de CPN een nieuwe ‘afgeronde ideologie’ zou krijgen. Wel bestond behoefte aan ‘compromisloos en utopisch geformuleerde doelstellingen’.⁶⁰ Als gevolg van de tegenstelling tussen vernieuwers en linkse traditionalisten kwam daar weinig van terecht.

De schrijfgroep, met Lagendijk en Van Poelgeest, kwam in april 1990 met een stuk onder de titel *Het begin van de toekomst*. Er was gekozen voor een donkergroen en ecocentrisch uitgangspunt en een staatsopvatting met liberale trekjes: de mens was er voor de natuur, de natuur niet voor de mens, en de staat moest in het economisch leven ‘voorwaarden scheppen’ en ‘stimuleren’. Het woord ‘planning’ kwam in het stuk niet voor.⁶¹ Het document leidde tot zoveel kritiek uit alle geledingen van GroenLinks, dat het partijbestuur besloot de vaststelling van de uitgangspunten over het oprichtingscongres heen te tillen en de vier opstellers een nieuw stuk te laten schrijven.

Deze tweede poging leidde tot het manifest *Uitgangspunten van Groen Linkse politiek*. Het was evenwichtiger en gematigder van toon, maar ook weer eerder ‘groen’ dan ‘links’. Het manifest stelde dat GroenLinks moest uitgaan van ‘een sociaal en ecologisch gereguleerde markteconomie’. Het marktmechanisme werd onmisbaar geacht ‘voor een fijnmazige afstemming van productie en consumptie’, maar diende wel aanzienlijk te worden beperkt, want ‘belangrijke investeringsbeslissingen kunnen niet langer worden overgelaten aan ongecontroleerde machtselites’. Verder stond in het manifest dat het bestrijden van milieuvervuiling een hogere prioriteit moest hebben dan het opheffen van inkomensongelijkheid. De koopkracht van de laagstbetaalden mocht echter niet achteruitgaan.

Ook nu kwam er veel kritiek, vooral van de linkervleugel. Links Forum stelde dat GroenLinks met dergelijke uitgangspunten afgleed naar de sociaaldemocratie en geen antikapitalistische partij meer was. Het partijbestuur legde het congres van december 1991 op basis van het manifest en driehonderd amendementen 23 ‘richtinggevende uitspraken’ voor. Beckers vroeg de afgevaardigden zich redelijk op te stellen. Ze zei dat de fractie in de Tweede Kamer de laatste tijd serieuzer werd genomen en eventueel ook bestuursverantwoordelijkheid wilde dragen. Ze riep de partij op de fractie daarbij te helpen.⁶² Lagendijk sloot zich daarbij aan.

Volgens hem was GroenLinks tot het inzicht gekomen dat ‘een simpel nee’ niet meer volstond. ‘GroenLinks is geen getuigenispartij en zal daarom met goed onderbouwde alternatieven moeten komen. Dat betekent keuzes maken en compromissen sluiten.’⁶³

De pleidooien van Beckers en Lagendijk voorkwamen niet dat het congres de uitgangspunten in linkse richting bijstelde. Harrewijn kreeg het congres mee met een vurig betoog: ‘Ik heb in mijn werk te maken met de verbittering van mensen die in armoede leven. Waarom toch altijd dat zuinige mondje als het om armeren gaat? Ik hoor te veel in de partij dat een verbetering van de positie van de onderkant meer consumptie betekent. Terwijl de vraag voor hen werkelijk is: Kunnen we nog wel met de trein?’⁶⁴ Het congres besloot daarop dat GroenLinks niet alleen de bescherming van de laagstbetaalden nastreefde, maar ook de verbetering van hun inkomenspositie en inkomensnivellering. Ook in de discussie over de economische orde boekte de linkervleugel succes. Met een kleine meerderheid werd een motie van de afdelingen Groningen en Utrecht voor een ‘planeconomie met marktelementen’ aangenomen. Omdat het congres ook een bestuursvoorstel overnam waarin sprake was van een markteconomie, moest een compromis bedacht worden. Daarbij werd de planeconomie vervangen door ‘een sturende economie’ en ‘globale planning’, en de markteconomie door ‘marktmechanisme’.⁶⁵

Ondanks deze aanpassingen stelde Lagendijk achteraf toch tevreden te zijn.⁶⁶ De basis van het manifest was naar zijn mening overeind gebleven. Vooral de goedgekeurde tweede uitspraak raakte de kern: ‘het economisch beleid is niet langer bepalend voor de inhoud van het milieubeleid, maar ecologische politiek bepaalt de grenzen van het economisch beleid’.

Tijd voor zelfstandigheid

De partij was ook verdeeld over de kwestie van de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO) die de Nederlandse politiek in de jaren 1991-1993 beheerste. Aanvankelijk vloog GroenLinks er hard in. Nadat het derde kabinet-Lubbers van CDA en PVDA het in juli 1991 eens was geworden over beperking van hoogte en duur van de uitkeringen, kwam GroenLinks met een actiekrant onder de kop ‘Zijn ze nou helemaal GEK geworden’.⁶⁷ In de Tweede Kamer sloot Brouwer zich aan bij ‘de storm van protest’ tegen ‘de feitelijke afschaffing van de WAO’.⁶⁸ Zij kreeg tegengas van haar partijgenoot, de econoom en ex-CPN’er Coen Teulings, de latere directeur van het Centraal Planbureau. In *de Volkskrant* noemde Teulings de kabinetsplannen redelijk. GroenLinks had volgens hem geen alternatief.⁶⁹ De verzorgingsstaat zou alleen te redden zijn als de collectieve uitgaven beperkt zouden worden.

Partijleider Beckers stelde in reactie daarop dat het kabinet zich veel te sterk afhankelijk had gemaakt van een financieel kader. Economen gingen daar volgens haar kritiekloos in mee. ‘Waar blijven de economen – ook die van GroenLinks –

die niet meehuilen met de wolven in het bos en enige creativiteit gebruiken?’⁷⁰ Ze erkende echter ook dat het te gemakkelijk was om alleen maar tegen te zijn. De fractie zou een alternatief bezuinigingsplan moeten ontwikkelen. Het partijbestuur stelde eveneens dat een simpel ‘nee’ niet langer volstond en dat GroenLinks met goed onderbouwde alternatieven moest komen.⁷¹ Al een paar maanden later, in maart 1992, presenteerde de partij in de nota *Tijd voor zelfstandigheid* een plan voor een nieuw sociaal zekerheidsstelsel.⁷² Kern daarvan was dat ieder individu zowel economische zelfstandigheid als ‘zorgzelfstandigheid’ diende te hebben. Daartoe moest het uitkeringsstelsel worden geïndividualiseerd. Dat betekende dat ook niet-werkende partners recht moesten krijgen op een uitkering. Daar stond tegenover dat zij via ‘een milde arbeidsplicht’ moesten worden aangespoord om te gaan werken. Tegelijk diende iedereen de ruimte te hebben om voor zichzelf en zijn kinderen te zorgen en maatschappelijke taken te verrichten. Om dat mogelijk te maken, moest er een 32-urige werkweek komen. De nota maakte niet duidelijk wat de gevolgen voor de WAO zouden moeten zijn. Daarover bleef de partij verdeeld. Als lid van de door Flip Buurmeijer (PVDa) geleide parlementaire enquêtecommissie Uitvoering sociale zekerheid sloot Willems zich in 1993 aan bij het pleidooi voor een ingrijpende stelselwijziging, maar de fractie als geheel ging daarin niet mee.

GroenLinks en het Centraal Planbureau

In 1993 zette GroenLinks een stap die cruciaal was voor een partij die in de politiek serieus genomen wil worden: ze besloot haar verkiezingsprogramma door te laten rekenen door het Centraal Planbureau (CPB). De grote partijen lieten sinds 1986 hun programma door het CPB analyseren. Doordat GroenLinks hier in 1989 niet aan had meegedaan, was de nieuwe partij door de concurrentie afgedaan als onrealistisch. D66-leider Van Mierlo had de voorgestelde groentax op vervuilende producten ‘een schreeuw in de nacht’ genoemd.⁷³ Binnen GroenLinks werd deze kritiek gezien als een belangrijke oorzaak van het teleurstellende verkiezingsresultaat.

In mei 1991 besloot het partijbestuur deskundige partijgenoten om advies te vragen over een eventuele doorrekening.⁷⁴ Er werd een ‘doorrekeninggroep’ van economen en econometristen gevormd met onder anderen Teulings en fractie-medewerker Kees Vendrik. Op basis van fractienotities en de nota *Tijd voor zelfstandigheid* ontwikkelde de groep een beleidspakket dat met het CPB besproken werd. De werkgroep stelde na ruim een jaar echter dat ze nog geen definitief oordeel kon geven. De rekenmodellen van het CPB waren ‘niet erg GroenLinks-vriendelijk’, onder meer omdat ze niet geschikt waren om de effecten te meten van grote veranderingen, zoals de invoering van een 32-urige werkweek.⁷⁵ Aan de andere kant zou het volgens de doorrekeninggroep goed zijn als GroenLinks haar programma op een aantal punten zou matigen. De groep bepleitte de instelling

van een Economische Commissie, die als economisch geweten van GroenLinks kon fungeren: zo'n orgaan was nodig omdat de partij maar weinig leden had die de financiële consequenties van voorstellen overzagen. Het partijbestuur nam dit voorstel over.⁷⁶ In de Economische Commissie namen de zes leden van de doorrekeninggroep zitting, plus een vertegenwoordiger van de linkervleugel, de econoom Ronald Paping. Omdat dit allemaal mannen waren, liet het bestuur weten dat er een vrouw bij moest. Vier maanden later werd die gevonden: Jolande Sap, econoom en medewerker van de Emancipatieraad.⁷⁷

De Economische Commissie had toen al een 'beleidsvariant' ontwikkeld.⁷⁸ Belangrijke onderdelen waren een kortere werkweek, het zelfstandige recht op minimumuitkeringen voor partners, een flinke lastenverschuiving van arbeid naar milieuvervuilende activiteiten en koopkrachtreparatie voor groepen die niet of nauwelijks kans op werk hadden. Het CPB had tegen verschillende onderdelen grote bezwaren. De Economische Commissie paste daarom de voorstellen aan, maar het Planbureau hield een sterk negatief oordeel.⁷⁹ In haar eindrapport stelde de Economische Commissie dat een bevredigende doorrekening er niet inzat. Ze sprak 'in beginsel de voorkeur uit dat GroenLinks haar verkiezingsprogramma in 1994 niet ter doorrekening aan het CPB aanbiedt'.⁸⁰ Aan de andere kant, zo stelde de commissie, moest voorkomen worden dat de andere partijen en de kiezers GroenLinks niet serieus zouden nemen. Deskundigen wisten dat op de analyses van het CPB veel viel af te dingen, dat ze weinig voorspellende waarde hadden en dat het CPB zich liet leiden door politieke stellingnames. Dat nam niet weg dat in de publieke opinie het Planbureau een aureool van onaantastbaarheid had.

Het partijbestuur stelde in april 1993 opnieuw een definitief besluit uit. Een maand later was het conceptverkiezingsprogramma, gemaakt onder leiding van Vos, klaar. Daarin werd onder meer gepleit voor een 32-urige werkweek, individualisering van de sociale zekerheid en een tien procent hogere uitkering voor de zwakste groepen. De Economische Commissie werd gevraagd varianten op te stellen voor de financiële vertaling daarvan. De commissie ontwikkelde daarop een zuinige versie van het partijprogramma die 'op een niet te negatief oordeel van het CPB zou kunnen rekenen'.⁸¹ Op 7 oktober legde ze, na een eerste analyse door het CPB, een voorstel voor aan het partijbestuur om deze variant te laten doorrekenen met een neutraal advies.⁸² Het bestuur besloot daarop met zeven tegen vier stemmen de variant door het CPB te laten doorrekenen.⁸³ Volgens de meerderheid gaf 'niet laten doorrekenen een slechter rapportcijfer dan een negatief cijfer van het CPB. [...] Niet naar het CPB gaan plaatst GroenLinks aan de zijlijn.'

Ook speelde voor het partijbestuur mee dat het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) de milieuparagraaf wilde doorrekenen. De Stichting Natuur en Milieu had GroenLinks twee maanden eerder op deze mogelijkheid gewezen. Het partijbestuur meende dat een goed cijfer van het RIVM een onvoldoende van het CPB kon compenseren. Bovendien kon GroenLinks andere partijen niet uitdagen ook naar het RIVM te gaan, als het zichzelf niet aan het oordeel van het CPB zou onderwerpen.⁸⁴

Voor de onderhandelingen met het CPB werd de Werkgroep Doorrekening gevormd, waarin onder anderen Vendrik en Sap zaten. Mede doordat deze werkgroep nog een aantal concessies van het CPB wist af te dwingen, leidde de doorrekening tot een niet al te slecht 'rapportcijfer'. Uitvoering van het GroenLinks-programma zou volgens het CPB leiden tot wat minder economische groei en wat hogere collectieve lasten. Maar het financieringstekort kwam bij GroenLinks op hetzelfde peil uit als bij het CDA en de PVDA, terwijl de partij meer banen creëerde, mede dankzij de kortere werkweek. Verder zou uitvoering van het programma van GroenLinks leiden tot een stevige inkomensnivellering. Op milieugebied scoorde zij veruit het beste van alle partijen.⁸⁵

GroenLinks was met het resultaat dik tevreden. De partij gaf nog een boekje uit waaruit moest blijken dat het CPB de negatieve effecten van haar programma overschatte en de positieve onderschatte.⁸⁶ Maar de noodzaak om zich te onderwerpen aan de CPB-doorrekening stond na 1994 niet meer ter discussie.

Het lijsttrekkersreferendum

In 1991 trok het partijbestuur uit de teleurstellende uitslag van de Statenverkiezingen de conclusie dat de Tweede Kamerfractie flink op de schop moest.⁸⁷ De fractie was er niet in geslaagd een duidelijke breuk met het verleden te maken. Er waren nieuwe gezichten nodig. Vanwege de continuïteit moesten na de volgende Kamerverkiezingen (die voor mei 1994 op de agenda stonden) één of twee leden van de oude fractie blijven zitten, maar de nadruk moest liggen op doorstroming. Onafhankelijken moesten hoog op de lijst komen. Ook moest er minimaal één migrant in de fractie.⁸⁸ Maar vooral de lijstaanvoerder was belangrijk. Het was absoluut noodzakelijk dat de volgende lijsttrekker van GroenLinks een ijzersterke uitstraling had op televisie. 'Naast inhoud en gezaghebbend leiderschap is dat het derde onmisbare criterium waaraan de geschiktheid van kandidaten getoetst moet worden.'⁸⁹

Velen zagen Paul Rosenmöller als de beste kandidaat. Als enige 'onafhankelijke' lid van de Tweede Kamerfractie zou hij bij uitstek het nieuwe gezicht van GroenLinks representeren. In oktober 1992 maakte Rosenmöller echter bekend dat hij niet beschikbaar was, omdat hij naast zijn politieke werk ook wilde zorgen voor zijn vier jonge kinderen. Volgens hem zou het in strijd zijn met de partijbeginselen om in zijn situatie zo'n zware baan te accepteren.⁹⁰ Ook andere mogelijke gegadigden haakten af, en het partijbestuur slaagde er niet in een buitenstaander te strikken. De enige mogelijke kandidaat leek Ina Brouwer, maar tegen haar bestonden grote bezwaren. Ze zou als aanvoerder van GroenLinks ongeloofwaardig zijn omdat ze CPN-leider was geweest, in de CPN niet aan de kant van de vernieuwers had gestaan en nooit rekenschap had afgelegd van haar communistische verleden.⁹¹ Haar fractiegenoten vonden haar bovendien niet collegiaal en niet communicatief, en hadden geen hoge dunk van haar intellectuele capaciteiten.⁹² Toen Beckers er

in april 1993 mee stopte, meende Brouwer dat ze in aanmerking kwam om haar op te volgen, maar in de fractie vond verder niemand dat een goed idee. Het leidde tot een emotionele fractievergadering.

Om Brouwer te sparen, werd afgesproken dat Lankhorst, die in 1994 de Tweede Kamer wilde verlaten, Beckers tijdelijk zou opvolgen. Brouwer zou worden vrijgesteld om te denken over een nieuwe werkwijze voor de fractie. Ze kon daarna aan het lijsttrekkersreferendum meedoen. Het resulteerde in een merkwaardig geschrift met veel geklaag over de werkdruk en de cultuur in de Tweede Kamer, die volgens Brouwer maakten dat Kamerleden nooit meer eens een goed boek lezen, niet toekwamen aan betekenisvolle contacten en zich oververmoeid door het leven sleepten.⁹³

Brouwer wilde lijsttrekker en fractieleider worden als dat in een duobaan kon: dan zou ze tijd hebben om ook voor haar dochter te zorgen en fris genoeg zijn om creatieve ideeën te ontwikkelen. Met zo'n 'duolijsttrekkerschap' zou GroenLinks bovendien breken met de persoonsgerichtheid in de politiek en de inhoud voorop stellen. Het partijbestuur was in meerderheid tegen, maar in maart 1993 besloot de GroenLinkse Raad met een kleine meerderheid het duolijsttrekkerschap toe te staan.⁹⁴ Kort daarvoor had De Boer zich gemeld als kandidaat-lijsttrekker. Eerder had hij zichzelf te oud genoemd – hij was 55 –, maar omdat buiten Brouwer niemand zich beschikbaar dreigde te stellen, had partijvoorzitter Vos hem gevraagd alsnog een gooi naar het leiderschap te doen.⁹⁵ Na De Boer meldden zich nog vier kandidaten.

Tot ontsteltenis van Brouwer stelden Rosenmöller en Sipkes zich vervolgens als duo kandidaat. Rosenmöller had eerder een duolijsttrekkerschap met Brouwer afgewezen en zich ook tegen het principe van zo'n gedeeld lijsttrekkerschap uitgesproken. Met Sipkes wilde hij het echter wel proberen, omdat hij met haar 'beter persoonlijk en politiek door één deur' kon.⁹⁶ In een reactie verklaarde Brouwer dat ze mogelijk de politiek zou verlaten als ze geen partner zou vinden. Uiteindelijk strikte ze toch iemand: de partijloze Mohamed Rabbæ, een Marokkaanse immigrant die sinds 1967 in Nederland woonde en vanaf 1982 directeur was van het Nederlands Centrum Buitenlanders. Rabbæ gold al jaren als de belangrijkste woordvoerder van de allochtonen. In 1989 was hij al eens door Brouwer benaderd met het voorstel zich kandidaat te stellen en in 1992 had het partijbestuur hem gevraagd of hij lijsttrekker wilde worden.⁹⁷ Nu had hij zichzelf bij Brouwer gemeld. Ze spraken af dat hij de fractie zou gaan leiden en zij zich bezig zou gaan houden met de visie van de partij.

Gezien het grote aantal kandidaten besloot het partijbestuur twee kiesrondes te houden. Journalisten dichtten Rosenmöller en Sipkes de beste kansen toe, maar in de eerste ronde kregen Brouwer en Rabbæ toch iets meer stemmen: 2664 (36 procent) tegen 2498 (34 procent). Ook in de tweede ronde kregen Brouwer en Rabbæ de meeste stemmen. Met 51 procent van de 8805 stemmen werden ze tot lijsttrekkers gekozen. Uit onderzoek bleek dat de twee hun verkiezing vooral te danken hadden aan vrouwen en voormalige CPN-leden, die massaal op 'hun Ina'

hadden gestemd. Onder de andere leden van GroenLinks ontbrak een duidelijke voorkeur voor een van de duo's.⁹⁸

De kandidatencommissie onder leiding van Van Es zette de duo's na het referendum op de plaatsen één tot en met vier van de conceptkandidatenlijst. Op de volgende acht plaatsen kwamen vier ex-CPN'ers, drie ex-PSP'ers en slechts één voormalig PPR-lid. Deze onevenwichtige verdeling – de CPN en de PSP zaten ook al bij de eerste vier – leidde tot veel onvrede. De Stichting Natuur en Milieu sprak haar zorg uit over het gebrek aan milieudeskundigen op de lijst.⁹⁹ De Boer presenteerde een alternatieve lijst met onder meer een hoge plaats voor de 'groene' Vos. De ophef leidde ertoe dat Vos alsnog in de Kamer probeerde te komen. Zij had eerst geen verkiesbare plaats gewild omdat ze tijd voor haar kind wilde overhouden. Nu deed ze mee, op voorwaarde dat haar werkweken beperkt zouden blijven tot veertig uur. Het congres zette haar op 5 februari 1994 op de vijfde plaats. Verder bleef de lijst goeddeels ongewijzigd.

De Rushdie-rel

Het congres stemde bijna unaniem in met de tweede plaats voor Rabbæ, hoewel diens imago enkele weken eerder averij had opgelopen door een vraaggesprek met *NRC Handelsblad*. De krant had Rabbæ eraan herinnerd dat hij vijf jaar eerder had gezegd dat de roman *De Duivelsverzen* van Salman Rushdie in Nederland verboden zou moeten worden. Rabbæ had toen het doodvonnis van de Iraanse leider Khomeini en de gewelddadige protesten tegen het boek verworpen, maar ook gezegd dat hij, al was hij de laatste moslim in Nederland, zijn best zou doen het boek te laten verbieden. Rabbæ zei in *NRC Handelsblad* dat hij daar nog steeds achter stond. Hij voelde zich persoonlijk beledigd door het boek, omdat Rushdie daarin denigrerend had geschreven over de profeet Mohammed. Volgens Rabbæ paste een rechterlijk verbod bij de democratie: 'Het proberen te laten verbieden van zo'n boek is een democratische weg, een betere weg om je eigen godsdienst te verdedigen dan het volgen van Khomeini en andere duistere krachten.'¹⁰⁰

Het interview leidde tot een stortvloed aan negatieve publiciteit. Na twee dagen stelde de Tweede Kamerfractie in een persbericht dat volgens GroenLinks 'het verbieden van boeken nooit een oplossing kan zijn. Ook Mohamed Rabbæ is deze mening toegedaan'.¹⁰¹ Kort daarop zei Rabbæ tegenover de media dat hij zich bij het teruglezen van het vraaggesprek had gerealiseerd dat hij niet duidelijk genoeg was geweest. Hij gaf toe dat hij in 1989 *De Duivelsverzen* graag verboden had gezien, maar was naar eigen zeggen daarna tot ander inzicht gekomen. In een brief aan alle leden van GroenLinks zei Rabbæ nog eens dat hij niet vond dat het boek van Rushdie verboden zou moeten worden. 'Het verbieden van boeken raakt de fundamenteën van de democratie.' Ook beweerde hij dat hij nooit naar de rechter had willen stappen. In 1989 had hij de moslimgemeenschap alleen op die mogelijkheid gewezen om escalatie te voorkomen.¹⁰² Later herhaalde Rabbæ dat

tijdens een bijeenkomst met partijleden in Utrecht, waar de gemoederen hoog opliepen.¹⁰³ Op het partijcongres in februari werd Rabbae echter in genade aangenomen. Nadat hij zich nog eens tegen een verbod van Rushdies roman had uitgesproken, kreeg hij een staande ovatie. ‘Met een minutenlang, CDA-achtig applaus klappt GroenLinks de laatste restjes twijfel weg,’ schreef *de Volkskrant*.¹⁰⁴

Het verkiezingsdebacle van 1994

GroenLinks hoopte na de verkiezingen van 3 mei 1994 met ‘een elftal in de Kamer’ te komen. Dat leek ook reëel. De peilingen van bureau Inter/View lieten sinds de ‘WAO-zomer’ van 1991 een dramatisch verlies zien voor de PVDA, een sensationele winst voor D66 en een bescheiden winst voor GroenLinks. In 1989 had de partij 4,1 procent van de stemmen gekregen. Bij Inter/View klom zij tot bijna 7 procent in het tweede kwartaal van 1993 en tot een nieuw hoogtepunt van 8,3 procent op 28 februari 1994, een maand na de rel rond Rabbae en direct na de publicatie van de CPB-doorrekeningen.¹⁰⁵ De gemeenteraadsverkiezingen gaven twee dagen later nog meer reden tot optimisme. Het aantal raadszetels groeide van drie- tot bijna vierhonderd. Op grond van deze uitslag konden twaalf Kamerzetels worden gehaald.¹⁰⁶

GroenLinks hoopte haar kiezerspotentieel te verzilveren met een professionele campagne, waarvoor een reclamebureau en een organisatieadviesbureau werden ingehuurd. De campagne werd niet in de eerste plaats op de vaste aanhang gericht, maar op de potentiële GroenLinks-stemmers onder de zwevende kiezers.¹⁰⁷ Om hen te lokken, werd besloten vooral aan het beeld van de partij te werken. Volgens campagneleider Van Poelgeest had GroenLinks een imago probleem.¹⁰⁸ ‘Het beeld van zweverigheid, een verbeterd soort gelijkhebbigheid, een hoog “geitenwollensokken”-gehalte, van de partij van de gearriveerde veertiger die tobt met de existentiële leegte in het postmoderne tijdsgewricht, een niet echt serieuze partij die vaak te ludiek blijft, een relict van de gepolitiseerde jaren ’70, heeft zich sterk vastgezet.’ Dat dit beeld kon blijven bestaan, kwam volgens Van Poelgeest vooral doordat GroenLinks zich te veel richtte op de pers. Daardoor werden grote groepen, en zeker de jongeren, niet bereikt. In het kader van de imagocampagne werd besloten op grote schaal ‘postmoderne’ billboards, artistieke filmpjes en andere mediareclame in te zetten. Brouwer en Rabbae werden samen op het belangrijkste affiche afgebeeld met als leus ‘GroenLinks telt voor twee’ en in een boksschool werd een filmpje opgenomen met een boksende Rosenmöller. Om de jongeren te bereiken, organiseerde GroenLinks in de nacht van 23 op 24 april ook een houseparty in Zwolle.

Met de verkiezingsleus ‘GroenLinks of laten we het zo?’ liet de partij ook zien dat ze naar een betere wereld streefde. Daarbij probeerde ze het beeld te vermijden ‘dat GroenLinks en de PVDA eigenlijk hetzelfde zijn, maar dat GroenLinks altijd meer van hetzelfde wil’. De sociaaldemocraten werden daarom niet of nauwelijks

aangevallen. Met D66 werd vooral de verwantschap benadrukt. ‘Wij geven ze krediet, spreken waardering uit en benadrukken op enkele inhoudelijke punten onderlinge verwantschap (milieu, jonge partij op de toekomst gericht, tegen een verbureaucratiseerde overheid). GroenLinks vindt D66 wel sympathiek, maar soms ook wat vaag.’¹⁰⁹ Volgens het campagneplan streefde GroenLinks niet naar regeringsdeelname, maar moest de partij dat ook niet bij voorbaat uitsluiten. ‘Als (met klemtoon) ze ons vragen, dan willen we wel en zeggen niet bij voorbaat nee.’¹¹⁰

Ondanks de professionele aanpak begon tijdens de campagne de twijfel toe te slaan. Vooral de houseparty leverde een weinig gelukkig beeld in de media op. In de oorverdovende herrie stonden de aanwezige Kamerkandidaten er verloren bij. Ze konden hun boodschap niet kwijt en veel bezoekers hadden geen idee dat het feest door GroenLinks was georganiseerd. Bovendien ging de houseparty gepaard met drugshandel en het bij die gelegenheden normale grootschalige gebruik van xtc en cocaïne.¹¹¹

Inhoudelijk kwam GroenLinks er in de campagne moeilijk tussen. De verkiezingen bleken vooral te gaan over de vraag welke partij de grootste zou worden en de premier zou mogen leveren. Deze inzet werd verbonden met de vraag wat de politieke kleur van het nieuwe kabinet zou zijn. Hierbij tekende zich onder de kiezers onverwacht een voorkeur af voor een paarse coalitie van PVDA, VVD en D66. Onder invloed hiervan wijzigde GroenLinks in de laatste twee weken haar opstelling en probeerde zich in het coalitiespel te mengen met een pleidooi voor een progressief kabinet. Door de gewenste partners – de PVDA en D66 – werd dat echter simpelweg genegeerd. Ook in het slotdebat op televisie kwam Brouwer er niet aan te pas. Ze voelde zich onzeker en drong opnieuw vergeefs aan op een progressieve regering.¹¹²

In het slot van de campagne zakte GroenLinks ver weg. Tweeënhalve week voor de verkiezingen stond de partij nog op 7,5 procent, een week later was het 6,7 procent en weer een week later, drie dagen voor de verkiezingen, 5,1 procent. Uiteindelijk bleef er 3,5 procent over, nog minder dan in 1989, waardoor GroenLinks één van haar zes zetels verloor (zie tabel 3 in de bijlage).

Het vertrek van Brouwer en Van Poelgeest

De klap die de kiezers aan GroenLinks hadden uitgedeeld kwam des te harder aan daar de score van 1989 als de bodem was beschouwd. Brouwer maakte op de verkiezingsavond een verslagen indruk. Na een slapeloze nacht vertelde ze de Kamerfractie dat ze haar politieke loopbaan zou beëindigen. Er volgde een zeven uur lange fractievergadering, die eindigde met het besluit dat Rosenmöller fractieleider zou worden.¹¹³ Niet geheel duidelijk is waarom Rabbae, die als nummer twee op de lijst in aanmerking had kunnen komen, geen fractieleider werd. Zelf zei hij dat ook hij – gelet op zijn verbondenheid met Brouwer – de vergadering was ingegaan met de gedachte dat hij niet in de fractie zou blijven. Hij zou echter

gehoor hebben gegeven aan ‘het indringende beroep’ van de fractie om niet op te stappen en zelf een evenzeer indringend beroep op Rosenmöller hebben gedaan om fractieleider te worden.¹¹⁴ Rosenmöller zelf geeft in zijn memoires een andere versie. Volgens hem was duidelijk dat Rabbæe niet meer in beeld was voor het fractievoorzitterschap, maar vonden de fractieleden dat hij wel kon blijven.¹¹⁵

Kort na het drama in de fractie viel het tweede slachtoffer van het verkiezings-debacle. Omdat partijvoorzitter Vos Kamerlid werd, moest er voor de rest van haar termijn een opvolger komen. De kandidatencommissie had hiervoor Van Poelgeest naar voren geschoven, maar de GroenLinkse Raad koos met 36 tegen 23 stemmen voor Marjan Lucas, een zachtaardige lokale politica van CPN-huize uit Nijmegen. In *de Volkskrant* vertelde de negenentwintigjarige Van Poelgeest een paar dagen later dat dit het einde betekende van zijn politieke carrière. Hij haalde verbitterd uit naar de linkervleugel en met name Meijer, die volgens hem constant tegen hem had gestookt en het valse praatje had verspreid dat hij van GroenLinks een soort D66 wilde maken. Meijer vertegenwoordigde voor Van Poelgeest het onverbeterlijk conservatieve deel van het middenkader. ‘Meijer representeert een groep die kiest voor de optie: GroenLinks moet maar klein en fijn blijven. De warme getuigenispartij waarbij je het allemaal met elkaar eens bent. Daarnaast bestaat slechts de boze buitenwereld waar je lekker tegenaan kunt trappen.’ Van Poelgeest schatte dat ongeveer een derde van het middenkader zo dacht, maar de invloed van deze groep was volgens hem onevenredig groot. ‘Ze hebben een gigantisch telefooncircuit en als er maar ergens een vergadering wordt uitgeschreven, komen ze en terroriseren de rest.’¹¹⁶

Uit de latere ontwikkelingen zou blijken dat Van Poelgeest de invloed van Meijer en zijn kameraden overschatte. De tegenstelling tussen jonge vernieuwers en behoudzuchtige babyboomers bestond wel, maar was minder dominant dan de gefrustreerde jonge politicus veronderstelde. Een paar maanden later constateerde hij dat in een interview met het partijblad zelf ook. Wel hield Van Poelgeest vol dat zijn generatie last had van de babyboomers. In zijn ogen kampten die met ‘postmarxistische depressies’: ze geloofden niet meer in het socialisme, maar hielden wel vast aan loze kreten als ‘de wijken in’, ‘de strijd aangaan’ en ‘solidariteit’, en konden het niet hebben als jongeren wilden ‘afrekenen met die dingen uit de jaren zeventig’. Bovendien wilde de oudere generatie geen plaats maken. ‘Ze hebben kauwgom onder hun reet en blijven overal zitten: in de politiek, de wetenschap, de cultuur. Er moet eens ruim baan worden gemaakt.’¹¹⁷

GroenLinks laat het niet zo!

Interim-partijvoorzitter Lucas gaf ook leiding aan een commissie die de verkiezingsnederlaag ging onderzoeken. Het leidde in het najaar tot het rapport *GroenLinks laat het niet zo!*, geschreven door Lucas zelf en door Henk Krijnen, politicoloog en hoofdredacteur van *De Helling*. De commissie stelde op basis van

onderzoek van Inter/View dat GroenLinks veel potentiële kiezers had. Bijna een kwart van alle kiezers – de helft van de linkse kiezers – zou GroenLinks kunnen stemmen. Maar het was ook bij uitstek een partij van zwevende kiezers. GroenLinks had geen vaste kiezerskern van betekenis meer. Bijna al haar sympathisanten konden ook PVDA of D66 stemmen. Deze drie partijen waren ‘communicerende vaten’. De PVDA en D66 hadden veel meer potentiële kiezers van GroenLinks getrokken dan GroenLinks zelf. Van de SP daarentegen, die met twee zetels voor het eerst in de Tweede Kamer was gekomen, had GroenLinks nauwelijks last gehad.¹¹⁸

Volgens de commissie-Lucas was GroenLinks de dupe geworden van de nek-aan-nekrace tussen de PVDA en het CDA en het perspectief van de paarse coalitie. Daardoor hadden veel potentiële GroenLinks-kiezers gestemd op de PVDA respectievelijk D66, de pleitbezorger van Paars. Bovendien had het milieu, in 1989 nog een belangrijk verkiezingsthema, geen rol van betekenis gespeeld. Deze externe factoren hadden volgens de commissie echter een zwaarder gewicht gekregen door het falen van GroenLinks zelf.

In de eerste plaats had de partij in de Tweede Kamer matig gefunctioneerd. De gunstige peilingen waren geen beloning geweest voor een goede oppositie, maar een uiting van onbehagen bij de progressieve kiezers over de PVDA. In de tweede plaats had GroenLinks niet kunnen overbrengen waarom voor een duolijsttrekkerschap was gekozen. Hierdoor was het beeld ontstaan dat politici van GroenLinks gedrevenheid en passie misten. Ook het lijsttrekkersreferendum was verkeerd uitpakend. De nipte overwinning van Rabbae en Brouwer had het beeld opgeroepen van een verdeelde partij. De keuze voor dit duo was bovendien een uiting van een naar binnen gekeerde partijcultuur: het tweetal had onder de kiezers een veel minder positief imago dan onder het partij kader. Daarbij was rond deze beide lijsttrekkerskandidaten negatieve beeldvorming ontstaan. Zeer schadelijk achtte de commissie de Rushdie-rel. Bij een groot deel van de achterban en de kiezers was het gevoel blijven hangen dat er iets mis was met Rabbae. De commissie meende dat Brouwers CPN-achtergrond op zichzelf geen probleem was geweest. Ongeloofwaardig vond ze wel dat Brouwer had gezegd dat ze zichzelf nooit als communist had beschouwd.

De commissie-Lucas achtte het duolijsttrekkerschap niet voor herhaling vatbaar en meende dat het lijsttrekkersreferendum in de gepraktiseerde vorm zijn ondeugdelijkheid had bewezen. De eisen waaraan een lijsttrekker moest voldoen waren erg hoog, en ‘de voorwaarden voor een verantwoord afwegingsproces [waren] bij een referendum niet per definitie aanwezig. Integendeel, de leden beschikken niet automatisch over de informatie die nodig is om deze afweging te maken.’¹¹⁹

Over de verkiezingscampagne velde de commissie een hard oordeel. Ondanks het goede programma had een heldere boodschap ontbroken. ‘Lege activiteiten’, zoals de houseparty en het boksen van Rosenmüller, ‘contrasteerden te sterk met het serieuze, bevlogen en sobere imago van de partij’.¹²⁰ De commissie kwalificeerde het pleidooi voor een progressieve coalitie als ‘een zware strategische misser’. Het

was onrealistisch, omdat de linkse partijen geen kans op een meerderheid hadden en omdat PVDA en D66 geen linkse coalitie wilden. GroenLinks zocht steun bij haar twee concurrenten, in plaats van er de strijd mee aan te gaan en zich ervan te onderscheiden. Daardoor 'had GroenLinks geen antwoord klaar op de vraag waarom een stem op GroenLinks een nuttige stem was'.¹²¹

De commissie stelde dat aan de naar binnen gerichte partijcultuur een eind moest komen. Pessimistisch was zij niet. Anders dan vaak gedacht, was GroenLinks geen verdeelde partij. Uit gesprekken met zo'n 250 actieve leden was de commissie gebleken dat 'er geen onoverbrugbare politiek-inhoudelijke tegenstelling [bestond] tussen de vernieuwingsgezinde landelijke partijtop en het conservatieve, op oude linkse denkbeelden terugvallende middenkader'. De landelijke koers kon bij het partijkader op brede steun rekenen.¹²² Het paarse kabinet van PVDA, VVD en D66 – dat in augustus 1994 was aangetreden – bood GroenLinks 'uitermate goede kansen om haar rol als enige serieuze oppositiepartij waar te maken'.¹²³ Daartoe moest GroenLinks 'kwaliteitsoppositie' voeren, dat wil zeggen met constructieve, haalbare alternatieven komen, gericht op deelname aan de macht.

Het partijcongres nam de conclusies van de commissie-Lucas eind 1994 over. Het duolijsttrekkerschap was daarmee van de baan. Ruim twee jaar later werd ook het lijsttrekkersreferendum geschrapt. Het bestuur stelde bij die gelegenheid vast dat de partij met Rosenmöller een onomstreden kandidaat-lijsttrekker had, die niet met een referendum voor de voeten moest worden gelopen.

Slot

Met *GroenLinks laat het niet zo!* werd de eerste periode in de geschiedenis van GroenLinks afgesloten. Na de oprichting in 1990 had de partij veel aandacht besteed aan een nieuwe organisatorische structuur en inhoudelijke positionering. In het programmatische en ideologische debat werd de verdeeldheid manifest tussen de stroming die het accent meer wilde leggen op de groene component en de vleugel die het zwaartepunt plaatste bij de linkse, sociaaleconomische benadering. Wellicht mede vanwege deze ambivalentie was GroenLinks er niet in geslaagd uit het electorale dal te klimmen waarin de PPR, PSP, CPN en EVP in de jaren tachtig waren beland.

Toch kon de fusiepartij niet als een totale mislukking worden gekwalificeerd. In deze moeilijke jaren werd de basis voor de verdere ontwikkeling van GroenLinks gelegd. De oude leiders verdwenen één voor één van het toneel en het duolijsttrekkerschap liep uit op een fiasco, waardoor Rosenmöller de kans kreeg zich te ontwikkelen tot het onbetwiste boegbeeld van GroenLinks. De commissie-Duyvendak constateerde zonder veel tegenspraak dat GroenLinks illusies over buitenparlementair activisme achter zich had gelaten en zich moest richten op de vertegenwoordigende organen. Radicale standpunten die de partij in een isolement plaatsten, werden ingewisseld voor vagere posities, waardoor politiek eenvoudiger

zaken konden worden gedaan. De pacifistische, antimilitaristische en tegen de NAVO gerichte sentimenten verdwenen niet helemaal, maar kregen in de praktische politiek minder betekenis. De Tweede Kamerfractie stemde voor de defensienota en sloot zich aan bij de consensus over de Nederlandse deelname aan VN-missies. Antikapitalistische gevoelens bleven in de partij aanwezig, maar GroenLinks accepteerde wel het marktmechanisme en brak nadrukkelijk met het plansocialisme van de CPN en de PSP. De nieuwe partij had geen expliciete ideologie, maar uitgangspunten waarmee ze veel kanten opkon en die haar eerder definieerden als 'groen' dan als 'rood'.¹²⁴

De leiding van GroenLinks nam afstand van de cultuur om 'tegen' te zijn, en streefde ernaar om door de andere partijen serieus te worden genomen. Steeds werd herhaald dat GroenLinks geen getuigenispartij moest zijn, maar een partij die bereid was om te werken aan haalbare compromissen. Een belangrijke stap was het besluit om het verkiezingsprogramma te laten doorrekenen door het CPB. GroenLinks liet daarmee zien het politieke spel te willen spelen volgens de regels die in Nederland nu eenmaal golden. Tijdens de verkiezingscampagne van 1994 toonde GroenLinks zich met een geïmproviseerd pleidooi voor een progressief kabinet ook bereid tot regeringsdeelname. Dat werd in *GroenLinks laat het niet zo!* weliswaar gekwalificeerd als een strategische misser, maar in het rapport werd ook vastgesteld dat dit niet betekende dat GroenLinks het streven naar deelname aan een progressief kabinet moest opgeven. Integendeel, die aspiratie kreeg in de partij brede steun.¹²⁵ In de volgende fase van de partijgeschiedenis werd de voorbereiding op regeringsdeelname het centrale thema.